

#### Zitierhinweis

Đurčanský, Marek : recension de : Maciej Górny, Wielka Wojna profesorów. Nauki o człowieku (1912-1923), Warszawa : Instytut Historii PAN, 2014, dans : Český časopis historický, 2018, 1, p. 250-254, DOI: 10.15463/rec.1256102491

# český časopis historický

#### copyright

Dieser Beitrag kann vom Nutzer zu eigenen nicht-kommerziellen Zwecken heruntergeladen und/oder ausgedruckt werden. Darüber hinausgehende Nutzungen sind ohne weitere Genehmigung der Rechteinhaber nur im Rahmen der gesetzlichen Schrankenbestimmungen (§§ 44a-63a UrhG) zulässig.

skončila v emigraci, studium na francouzských středních školách v komunistickém režimu leckdy diskvalifikovalo.

Bohatá faktografie, podrobená minuciózní kritice (opravme snad jen informaci uvedenou na s. 10: označení „česká příslušnost k Západu“ použil Ivan Pfaff v názvu své publikace vydané roku 1996), kvalifikovaná expozé o vývoji mezinárodních souvislostí, v nichž se autor velmi dobře orientuje a která zpravidla tvoří úvod ke každé kapitole, vyžadují soustředěnou pozornost čtenáře. Hutný text je ale ožívován četnými citáty z úředních i osobních pramenů, fotografiemi, grafy, tabulkami a mapkami, takže je v konečném důsledku velmi čtivý.

Není pochyb o tom, že globální cíl, který si autor předsevzal, pochopit „fenomén Dijon“ (s. 12), byl více než naplněn.

Milena Lenderová

Maciej GÓRNY

***Wielka Wojna profesorów. Nauki o człowieku (1912–1923)***

Warszawa, Instytut Historii PAN 2014, 384 s. + obr. příloha, ISBN 978-83-63352-33-2.

Varšavský historik Maciej Górny je v české historické obci relativně dobře známý, byť – podle mého názoru – ne tolik, kolik by si zasloužil. Jeho knižní prvotina pojednávající o české marxistické historiografii byla dobře přijata,<sup>1</sup> kupodivu se ale nedočkala českojazyčné mutace. Ani ve svých dalších monografiích zahrnujících geograficky již podstatně větší část Evropy nepouštěl Górny ze zřetele české aspekty.<sup>2</sup>

Platí to také pro jeho nedávno na stránkách ČČH recenzovanou knihu o prvních fázích první světové války, napsanou společně s Włodzimierzem Borodziejem,<sup>3</sup> stejně jako pro samostatné dílo zaměřené na příbuznou problematiku s výmluvným názvem *Velká válka profesorů. Vědy o člověku (1912–1923)*. Autor v ní svým pojetím na předchozí monografii v leccm navazuje, mimo jiné v chronologickém vymezení, v němž velký světový konflikt propojuje s bezprostředně předcházejícími balkánskými válkami i s poválečnými mírovými jednáními a přetrvávajícími vojenskými konflikty ve středovýchodní a východní Evropě. Rozšiřuje tím dosud dominující západoevropské pojetí Velké války o pohled, který by také nám měl být bližší, byť se „předehra“ i „dohra“ první světové války týkala českých zemí spíše zprostředkovaně. Autor ostatně chronologické mezníky bere jen jako pomocné – zvláště v případech „války intelektuálů“, která v mnoha ohledech pokračovala i v meziválečném období (s. 11).

1 Maciej GÓRNY, *Między Marksem i Palackým. Historiografia w komunistycznej Czechosłowacji*, Warszawa 2001; srov. recenzi Jana Havránka, ČČH 100, 2002, s. 427–428.

2 M. GÓRNY, *Przed wszystkim ma być naród. Marksistowskie historiografie w Europie Środkowo-Wschodniej*, Warszawa 2007; v německé verzi TÝŽ, „Die Wahrheit ist auf unserer Seite.“ *Nation, Marxismus und Geschichte im Ostblock*, Köln – Weimar – Wien 2013.

3 Włodzimierz BORODZIEJ – Maciej GÓRNY, *Nasza wojna*. Tom I. Imperia 1912–1916, Warszawa 2014; srov. recenzi Jiřího Peška v ČČH 115, 2017, s. 566–570.

Górny svou monografií nevstupuje na pole zcela neorané, nikdo před ním si ale nekladl podobně náročný cíl co do šíře pohledu (časový a geografický rozsah, různé – ač související – vědní disciplíny). Dosavadní studie zaměřené komplexnějším způsobem na vědce a intelektuály za 1. světové války se věnovaly především západní frontě. Pro ni je k dispozici koncept „Krieg der Geister“ – válka vedená z idealistického přesvědčení především na stránkách periodik a knih, opřená o vědecké (i pseudovědecké) metody výzkumu a argumentaci. Její přesahování do oblasti propagandy a ideologie je v mnoha případech nezpochybnitelné, byť existuje dosti široká hranice, na níž lze obojí od sebe jen těžko oddělit (s. 57). Pro oblast středovýchodní Evropy byly zatím sledovány spíše osudy jednotlivých osobností, případně vývoj vědeckých oborů.

Pomineme-li úvod a závěr, je kniha členěna do šesti větších kapitol. V první z nich Górny představuje předválečné diskuse v oblasti „národní charakterologie“ – sdílených představ o charakteru národů, ústících až ve stereotypy a autostereotypy. Pro porozumění některým dalším oddílům knihy jsou zvláště důležité pasáže o dichotomii ženského a mužského principu, uplatňované v soudobých textech také na celé národy a civilizační okruhy, podobně jako dichotomie západu a východu. Autor si všímá i souvisejících vysvětlení předkládaných soudobou vědou, zejména po konstituování tzv. „Völkerpsychologie“ ve druhé polovině 19. století. Tehdy staršímu přístupu, vycházejícímu převážně z jazykových rozdílů, konkurovaly rychle se rozvíjející přírodovědné obory (zejména antropologie) kladoucí důraz na tělesnou konstituci obyvatelstva. Odsud byl již jen krůček k formulování rasových teorií a počátkům eugenického hnutí. Zvláštní pozornost je věnována populárnímu dílu experimentálního psychologa Wilhelma Wundta a jeho recepci nejen v německém intelektuálním milieu.

Obraz značné propustnosti argumentačních okruhů humanitních a biologických věd v oblasti diskuse o národní charakterologii je rozšířen v následující kapitole, která se již přímo zabývá rolí vědců a intelektuálů ve válce ducha. Záplavu angažované, často přímo propagandistické literatury považuje autor za typickou zejména pro první dva roky války. Poté se již projevila jistá únava z válčení a vzrostla všeobecná přijatelnost mírových jednání. Osobní angažovanost představitelů vědecké obce byla různá, na straně odpůrců války a přesvědčených pacifistů zůstávala spíše minimální (asi nejvýraznějším příkladem je jazykovědec Jan Baudouin de Courtenay). Naopak se vědeckým kruhům nevyhnula všeobecná militarizace společnosti – typicky pro německé prostředí, kde bylo všeobecné nadšení z počátku války známou záležitostí. Vyhraněné nepřátelské postoje ale existovaly také u vědců z opačného tábora (např. Henri Bergson nebo Henri Pirenne).

Koncept „Krieg der Geister“ se Górny v druhé části uvedené kapitoly pokusil aplikovat rovněž na středovýchodní Evropu, podle mého názoru zdatile. Upozorňuje tu na jiné výchozí podmínky: především v mnohonárodnostní podunajské monarchii nebylo možné rozvinout nacionální stereotypy do podobné šíře, byť například nedůvěra oficiálního tisku vůči slovanským národům byla zřetelná. Autor se zabývá jednotlivými etniky středovýchodní Evropy a Balkánu, jejich vzájemnými vztahy i častými „konflikty loajalit“, vedoucími ke schizofrenickým situacím. Všimá si také klíčových událostí, jejichž zrcadlově obrácená interpretace se po válce stala předmětem národního kultu (např. bitva u Zborova, s. 82n).

Role slovanských vědců je sledována i v poválečném období, kdy se v nástupnických státech mohly jejich teorie teprve soustavně rozvinout, případně vplynout do státní ideologie nebo ji alespoň podpořit. Situaci v českých zemích a posléze v Československu je věnována pozornost zejména na s. 103–106: autor zde například tematizuje spor českých a německých historiků o charakter původního osídlení českých zemí nebo uvádí poválečné (česko)slovensko-maďarské potýkání. (V této souvislosti lze doplnit, že slovenská vlastivědná příručka z pozn. 336 na s. 106, z níž je citována protimaďarská, resp. protiněmecká pasáž, byla dílem českého středoškolského profesora Františka Kulhánka – pro absurditu poválečných národnostních poměrů je to zcela typické.) Obecně ale způsob vedení „války duchů“ na východní frontě autor neshledává výjimečným a připouští i její převažující státotvorný charakter (s. 124) ve vztahu k nástupnickým státům s většinou slovanského etnika.

Opravdovou džungli stereotypů, snah o jejich využití a někdy i o překonání představuje autorova reflexe dění na východní frontě, resp. analýza ukrajinsko-polského a ukrajinsko-ruského vztahu při zohlednění vztahu k Židům a Němcům. Této otázce se Górný věnuje velmi podrobně a z výkladu je zřejmé, jak tvrdé někdy byly vzájemné animozity (podobné jako v případě polsko-litevském) a jak podpásové argumenty se tehdy objevovaly.

Tři následující kapitoly jsou věnovány vývoji a válečnému využití tří konkrétních vědních oborů reprezentujících různé oblasti výzkumu soudobých věd o člověku: prostor (geografie), tělo (antropologie) a mysl (psychologie). Ve všech třech případech máme co do činění s mladými, čerstvě institucionalizovanými vědními obory, které byly v určitých ohledech vzájemně provázány a ve vysokoškolském prostředí stály na pomezí filozofických a lékařských, později také přírodovědeckých fakult. Dokládá to i přítomnost konkrétních vědců v textu knihy – opakovaně se tu objevuje několik osobností, které se výrazně prosadily během války, angažovaly se v mírových jednáních nebo byly vnímány jako zásadní dobové autority, pověřované úkoly pro odborné znalce (mj. zeměpisce Eugeniusz Romer a Jovan Cvijić, antropologové Rudolf Pösch a Jan Czekanowski, psychologové Erwin Stransky či Sigmund Freud – portréty většiny z nich byly ostatně využity pro obálku knihy).

V případě geografie sleduje Górný její praktickou využitelnost (vojenské mapy apod.), především pak geopolitické představy geografů a jejich vliv na nové uspořádání kontinentu. Tematizuje různé konkurenční přístupy, zejména ve vztahu ke stanovení hranic. Platí to i pro vlivnou teorii přírodní hranice, která se posléze do jisté míry prosadila v případě stanovení hranic ČSR (v knize je citován Viktor Dvorský a jeho úspěšná teze o přírodní jednotě české kotliny z posledních válečných let). Prostor ve výkladu dostávají i některé z celoevropského hlediska marginální teorie, které ovšem měly význam v rámci příslušného etnika (turanská teorie Pála Telekiho a jeho stoupenců v případě Maďarů). Podíl geografů na reálných výsledcích války, tedy na poválečném uspořádání, je vnímán jako poměrně významný. Zvláště úspěšní přitom byli na versailleských jednáních díky věcnosti a realistickým návrhům geografové z nástupnických států, paradoxně ze značné části žáci vlivného německého zeměpisce Alfreda Pencka z doby jeho vídeňského působení (Eugeniusz Romer, Stanisław Pawłowski, Jovan Cvijić, Stepan Rudnyckij). Vzhledem k revizionistickým snahám přitom trvala „mobilizace“ evropských geografů po celé meziválečné období.

Institucionalizování antropologie i hledání konsenzu ohledně jejích vědeckých metod bylo na počátku Velké války v podstatně méně pokročilé fázi než v případě geografie. Němečtí a zejména rakouští antropologové (a s nimi etnologové a lingvisté) rychle pochopili válku jako mimořádnou šanci pro rozsáhlý výzkum vzhledem k množství zajatců ze vzdálených oblastí Asie a Afriky; dočkali se přitom podpory příslušných ministerstev i armády. Předmětem zájmu autora se stala především změna, kterou vědní disciplína prošla během války, resp. ideologické využití jejích výsledků. Příkladem je dočasné zdomácnění termínu „mongolizace“ v širším veřejném diskursu, a to nejen ve vztahu k národům bojujícím v ruské armádě.

Probíhající válka i dílčí konflikty s ní související, jako občanská válka ve Finsku, tak mohly být interpretovány jako rasová střetnutí, v nichž hodnotnější rasa stojí proti méně hodnotné. Na západní frontě byli předmětem zájmu německých antropologů zejména arabští a afričtí vojáci bojující ve francouzské armádě. Górný sleduje tuto otázku i pro období bezprostředně poválečné, kdy byla jejich přítomnost v okupovaných oblastech Porýní předmětem ostrých útoků, až po rozhodnutí o sterilizaci dětí ze „smíšených“ vztahů v této oblasti po nástupu nacismu. Nejen na tomto příkladě autor dokládá, jak závažným mezníkem byla Velká válka pro rozvoj eugenického hnutí, pro teorie o rasové hygieně a nacionalizaci antropologie, jež měla předtím jako mladá disciplína vzhledem k malému počtu odborníků podstatně otevřenější, internacionální charakter.

Psychologie a psychiatrie měly podobně jako geografie ve vztahu k armádě svůj praktický rozměr: posttraumatická stresová porucha byla coby „shell-shock“ popsána již v roce 1915. Nemocnice byly již v prvních týdnech války plné pacientů, jejichž psychický stav vyžadoval lékařskou pomoc. Autor nejprve sleduje vývoj praktické psychiatrie (užití elektrošoků, postoj k psychoanalýze, proměny terminologie, otázky sociální hygieny jako další inspirace pro vznikající eugenické hnutí). I tady je ale jeho hlavní pozornost nakonec zaměřena k národní charakterologii. Značný prostor je zde věnován zvláště otázce dichotomie ženského a mužského prvku ve vědní disciplíně, jejíž představitelé dlouho považovali psychické choroby takřka výlučně za ženskou záležitost a ještě během krvavých frontových bojů dokázali související psychické poruchy považovat za zženštilost. Autor ukazuje bohatou škálu těchto názorů, sahajících od nejběžnějších stereotypů (mužní Germáni versus zženštilí Francouzi) až po méně známé a sofistikovanější teorie.

Poslední kapitola je věnována hledání kořenů „Války duchů“. Podobnosti v argumentech, vzájemném vnímání i v použitých mechanismech nalezl Górný zejména pro německo-francouzskou válku let 1870–1871. I ta mobilizovala akademické kruhy (vědce obrazně, studenty doslova). Intenzita válečné publicistiky a válkou ovlivněného výzkumu (např. etnologické a antropologické výzkumy zajatců) byla sice menší, nechyběly ale ani doopravdy velké vědecké spory s politickým pozadím. Takovým byl spor Jeana-Louise Armanda de Quatrefages de Bréau s německými vědci v čele s Rudolfem Virchowem o finsko-turanský původ Prusů. Górný se mu věnuje podrobněji a vede zajímavou paralelu s vlivnou dobou teorií polského historiozofa Franciszka Henryka Duchińskiego o neslovanském (turanském) původu Rusů, přičemž autor naznačuje, že ovlivnění francouzského antropologa Duchińským mohlo být větší, než se na první pohled zdá (s. 282–285).

Knihu uzavírá rejstřík a obrazová příloha. Ta reflektuje vedle národních stereotypů především antropologické výzkumy válečných zajatců. Seznam pramenů a literatury, čítající bezmála sedmdesát stran (!) svědčí o důkladné heuristice a dodává zjištěním autora na váze. Maciej Górny knihou zaplnil další z bílých míst v novějších dějinách středovýchodní Evropy. Učinil tak v širokém evropském kontextu a výsledky jeho výzkumu by měly být bez okolků využity také západoevropskou historiografií pro vytvoření celistvějšího a geograficky vyváženějšího obrazu Velké války. Pro naši historiografii to platí rovněž, protože česká problematika je integrální součástí výkladu. Je opravdu s podivem, že se žádná z autorových knih zatím nedočkala českého překladu. U té poslední by pro potenciálního nakladatele mohlo být důležitým podpůrným argumentem, že se jedná o téma čtenářsky atraktivní a po stylistické stránce zvládnuté s bravurou.

Marek Ďurčanský

Zdenko MARŠÁLEK – Emil VORÁČEK a kol.

***Interbrigadisté, Československo a španělská občanská válka.***

***Neznámé kapitoly z historie československé účasti v občanské válce ve Španělsku 1936–1939***

Praha, Historický ústav AV ČR – Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 2017, 330 s.,

ISBN 978-80-7286-312-9 (HÚ AV ČR) a ISBN 978-80-7285-206-2 (ÚSD AV ČR).

Když 17. července roku 1936 zaznělo ve španělském éteru heslo „En toda España el cielo está despejado“ neboli česky „Nad celým Španělskem je bezoblačno“, byl to signál pro rozšíření čerstvě zažehlého armádního puče z afrických držav do kontinentální části Španělska. Dnes je tento den většinou historiků považován za počátek občanské války. Když se ukázalo, že nepůjde o klasický armádní puč – *pronunciamiento*, těch ostatně země za Pyrenejemi zažila v uplynulých sto letech mnoho, který by neměl (stejně jako ty předešlé) dlouhého trvání, bylo již pozdě. Rozhořel se krvavý konflikt, nepřímo předznamenávající světovou válku. Trval bezmála tři roky, měl široké mezinárodní souvislosti i angažovanost ze zahraničí. Když skončil, zbyly po něm stovky tisíc mrtvých a rozvrácené Španělsko nesmazatelně a smutně poznamenané prakticky až do dnešních dnů. Války se v rámci mezinárodních brigád zúčastnilo i okolo dvou a půl tisíce československých dobrovolníků, z nichž několik set v daleké zemi položilo své životy. Není proto divu, že tento konflikt i více jak osmdesát let od svého počátku stále budí zájem historiků doslova napříč všemi kontinenty.

Problematika československých interbrigadistů a často diskutabilní vnímání jejich role ve společnosti byla před rokem 1989 výrazně ovlivněna proměnami tehdejšího politicko-společenského systému. Do jisté míry s tím koreloval i vývoj naší historiografie na toto téma.<sup>1</sup> Polistopadová, z hlediska historického bádání neporovnatelně otevřenější a svobodnější doba zprvu nepřinesla mnoho nového. Interbrigadisté zůstávali stále trochu

1 K vývoji naší historiografie souvislostí španělské občanské války do roku 1989 blíže např. Jiří RAJLICH – David MAJTENYI, *Jan Ferák a ti druzí – čs. interbrigadisté, letci a letouny v občanské válce ve Španělsku 1936–1939*, Cheb 2012, s. 6–9.